

МИЛОРАД ДЕШИЋ
(Београд)

СРПСКИ АКЦЕНАТ И ПОЛИСЕМИЈА

У раду се говори о односу између акцента и полисемије, како у стандардном тако и у нестандардном српском језику. До закључака се долази послије анализе грађе из Речника САНУ.

Проучаваоци српског језика одавно указују на везу његовог акцента и значења. Обично се наводе примјери диференцијалносемантичке вриједности акцента: *гр̑д* : *гра̑д*, *ку̑иџи* : *ку̑иџи* и сл., као и сложенице у којима се двоакценатска синтаксичка цјелина своди на једноакценатску ријеч, при чему уз нови акценат иде и ново значење: *бе̑о* + *гра̑д* прелази у *Бе̑оград*. Много мање се говори о различитом акцентовању локатива једнине именица мушког рода типа *дру̑г/гра̑д* — *о дру̑гу* : *о гра̑ду*, које почива на опозицији живо : неживо.

Једну од значајних особина српског акцента запазили су наши лексикографи. Они су забиљежили полисемичне лексеме у којима поједина значења имају посебан акценат. Грађа из Речника српскохрватског књижевног и народног језика (издање САНУ) показује да је, у ствари, ријеч о непотпуним акценатским дублетима, јер се дублетизам не односи на сва значења. Ова појава манифестује се на више начина. Неке рјечничке одреднице, нпр., јављају се у виду акценатских дублета, с тим да једна значења имају један, а друга други акценат, или је већи број значења са дублетним акцентом, а много их је мање са једним чланом акценатског пара:

не̑йрегледан / *не̑йрегледан* — 1. (обично не̑прегледан) а. „који се не може обухватити погледом, огроман, неизмеран, бескрајан (о простору, пространству)“ (Свуда наоколо непрегледан дубок снијег). 2. (обично непрегледан) а. „који не омогућава, не пружа добру прегледност (каквог простора)“ (Пошто је место, на коме сам био, доста непрегледно, морао сам се повући).

не̑йрегледно / *не̑йрегледно* — 1. (обично не̑прегледно) „необично много, неизмерно, бескрајно“ (Над непрегледно широким њивама...

трепташе читаво море румене светлости). 2. (обично непрéгледно) „без довољне прегледности, систематичности, недовољно јасно, неразумљиво, збркано“ (Непрéгледно ... написано, нацртано).

на́родња̋к / наро̀дња̋к — 4. (наро̀дња̋к) разг. а. „популарна народна песма, обично новокомпонована“.

Једно од наведених значења (*наро̀дња̋к*) припада разговорном језику.

Другу групу чине одреднице са само једним основним акцен- том, али нека значења вишезначне ријечи имају још један акценат, који тако постаје дублетни, или се у појединим значењима јавља обично или само један акценат, друкчији од основног, па се дублет- ност постиже на нивоу укупног семантичког потенцијала ријечи:

неймāње — 2. (и неимāње) „оскудица, оскудевање, неимаштина“ (Умори ме Јеминово благо, | Неимање Алил-Челебије).

мр̑и̑ваја — 2. (и мртваја) покр. фиг. „трома, безвољна, апатична особа; ленштина“.

кў̑а² — 3. (и кў̑а) а. „снопови кукурузне шаше, трске и сл. сло- жени у виду купе² (1); уопште наслага нечега, гомила слична купи² (1)“ (Митраљеце смо поставили за једном купом кукурузовине).

кр̑и̑ла̑ш — 6. (обично кр̑и̑ла̑ш) покр. „име домаћим животињама (мужјацима) а. волу; б. коњу; в. овну; г. петлу“. 11. (кр̑и̑ла̑ш) ист. „припадник војне полиције у Црној Гори у крајевима који су добије- ни Берлинским конгресом и иза балканских ратова (назван тако по металној значки на капи, на којој је орао са раширеним крилима)“ (У купеу седи Милисав Пискавац, бивши крилаш једне разбијене кња- жеве војске).

Међу претходним значењима, поред стандардних, налазе се по- крајинизми и историзми.

Повезаност акцента и полисемије у анализираним лексемама почива на чисто семантичким основама — једноставно, семантичка цјелокупност ријечи није обухваћена истим акценом или акценат- ским дублетом, него се једна значења везују за један акценат (или ду- блет), а друга за други. Постоји једна много већа и разноврснија гру- па лексема у којој се веза између акцента и полисемије остварује на семантичко-граматичком плану. У ствари, нека значења вишезначних ријечи реализују се само у одређеним граматичким категоријама, а те категорије често имају своје посебне акценте. Речник САНУ садржи много примјера за то.

Значења полисемичних именица понекад су условљена тачно утврђеним падежом или бројем, или измијењеном функцијом, истовремено и засебним акценатом или бар поста акценатском дужином:

а) генитивом (обично генитивом игре):

*бѝк*¹ — 4. а. „врста друштвене игре“ (Ту се играло прстена ... бика, фоте ... и многих других веселих игара) (*бѝк* : *бѝка*);

ј̃̀рац — 3. (обично у ген. јд.) „врста дечачке игре“ ([Играју се] Јарца. За утврђену мотку [или положено дрво] ... хватају се ... рукама ... па обе ноге кроза ... руке протури себи за леђа) (*ј̃̀рац* : *ј̃̀рца*);

л̃̀нчић — 3. а. мн. (обично у ген.) покр. „дечија игра у којој су главни учесници девојчице, девојке“ (После ми је причао: како се они играју робова, жмуре, лончића и других игара) (*л̃̀нчић* : *л̃̀нчић̃̀а*);

*ма́ца*¹ — 5. а. (обично у облику генитива) „врста дечје игре“ (Хајте да играмо маце) (*ма́ца* : *ма́це̃̀*);

невоља — 3. (обично у синтагми: без невоље) „прека потреба, нужда“ (Ама ја сам теби сто пута казао. Да ми не попујеш и да ми не слиниш без невоље!) (*невоља* : *невоље̃̀*);

ђ̃̀ав̃̀ — израз *ђ̃̀авола* „емоционално обојени израз за негацију“ (Као велим ту ћемо да се поиграмо. Кад јест *ђ̃̀авола*!) (*ђ̃̀ав̃̀* : *ђ̃̀авола*);

б) вокативом:

ду́ша — 3. в. (у вок.) фам. „у присном обраћању и тепању, обично уз реч 'моја', 'драга', ређе 'медена', 'рајска' и сл. у значењу: драги мој, драга моја“ (Моли Бога, драга душо моја, | Да ти с' здраво из табора вратим) (*ду́ша* : *ду́шо*);

в) множинским облицима:

вре́ме / *вриј̀еме* — 4. б. (често мн.) „прилике, околности под којима се живи у неком раздобљу“ (Ово су мутна времена) (*вре́ме* / *вриј̀еме* : *времѐна*, *времѐна̃̀*);

во̀да — 2. в. мн. „општи назив за све реке, језера, мора и др. једне земље или одређене територије; територијалне воде“ (Познавање земље као људског станишта, знања о њеном рељефу, њеним водама ... данас [је] потребно сваком образованом човеку) (*во̀да* : *во̀де*, *во̀да̃̀*);

гво̀жђе / *гво̀жђе̃̀* — 4. (мн. обично *гво̀жђа*, *гво̀жђа̃̀*) а. (обично мн.) „направа за хватање дивљачи, клопка, кљуса, ступица; врста мишоловке“ (Обилази као лисица око *гво̀жђа*) (*гво̀жђе* / *гво̀жђе̃̀* : *гво̀жђа* / *гво̀жђа̃̀*, *гво̀жђа̃̀*);

*гр̃̀ч*¹ — 1.б. (обично у мн.) „јак бол изазван грчењем мишића“ (Грчеви су болови који на махове наступају) (*гр̃̀ч* : *гр̃̀чеви*, *гр̃̀чева̃̀*);

kôstī — 2. (мн.) фиг. б. „тело, кости (1) умрлога, посмртни остаци“ (Равањци су нашли кости свога доброг Попа Мате) (*kôstī* : *kôstīi*, *kôstīi* / *kôstīi*);

krûg — б. г. „део друштва или какве заједнице издвојен по нечему, људи које обједињује улога у друштвеном животу или положај, место у друштву; друштвени слој, сталеж“ (Привлаче велику пажњу филмских кругова). 7. к. (мн.) „врста гимнастичке справе коју чине два котура (за које се хвата гимнастичар) обешена о конопце“ (*krûg* : *krûgovi*, *krûgōvā* / *krûgōvā*, *krûgōvima* / *krûgōvima*);

lānaц — 2. (обично мн.) „гвоздена направа од ланаца (1) и тегова која се ставља затворенику, робијашу или заробљенику на ноге и руке, затворенички, робијашки окови“ (Неке устанике ... похвата, и у ланцима дотера амо у Београд) (*lānaц* : *lāncи* / *lāncи*, *lāncā*);

mānīr — 1. а. (обично у мн.) „фино, углађено понашање, опхођење; поступци којима се такво понашање одликује, финеса“ (Камо манири, камо лепа одела) (*mānīr* : *mānīри*, *mānīrā*);

nebo — 2. (често мн. небеса) рлг. а. „бог, божја воља, божја промисао“ (Свјет је овај тиран тиранину... | У њ ратују дуси с небесима) (*nebo* : *nebesa*, *nebesā*);

narodnjaк / *narodnjaк* — 4. (народњак) разг. б. (обично у мн.) „певач, интерпретатор таквих песама“ [популарних народних, обично новокомпонованих] (Његова реч се у свету народњака деценијама слушала без поговора) (*narodnjaк* : *narodnjaци*, *narodnjaкā*);

noга — б. (обично у мн.) покр. „врста мотива, шаре у народном везу“ (Ноге [су] ... омиљени народни мотив за вез) (*noга* : *noге*, *noгū*);
г) службом узвика:

juриш — 2. а. „као команда или знак за јуриш (1), за напад, навалу“ (Немој да који од вас писне ријеч ... прије него ја завичем „јуриш“) (*juриш* као команда, као узвик донекле мијења акценат: краткосилазни је интензивнији, дужина има продужено трајање);

*mir*¹ — 10. а. „за умиривање, утишавање: без вике! тихо! тишина!“ (Деца се заваде, а он тек викне: „Мир, децо!“ и она се стишају) (*mir* као узвик има продужен дугосилазни акценат).

Значења претходних именица углавном су нормативно прихватљива, а уз нека стоје напомене о припадности разговорном и фамилијарном стилу. Поједина значења су окарактерисана као фигуративна, религијска, затим као емоционално обојени изрази, покрајинизми (фолклоризми) или као значења обична у приједлошко-падежним конструкцијама. Акценти (и неакцентоване дужине) наведених облика представљају различите алтернације акцената основних облика

или њихов донекле измијењен изговор (код узвика). У множинским облицима јављају се и акценатски дублети: *гвѡѡжђа / гвѡѡжђа, кругѡвѡ / кругѡвѡвѡ, кругѡвѡма / кругѡвѡма, лѡнци / лѡнци* (у овој групи примјера акценатским дублетизмом могу да се одликују и основни облици: *врѣме / врѣме, гвѡѡжђе / гвѡѡжђе*).

Један број значења полисемичних придјева остварује се само у једном виду (обично одређеном) или само у неком степену поређења (најчешће у компаративу). Ове специфичности показују се не тако ријетко и у акценту (и неакцентованој дужини), који се разликује од акцента основног облика. Примјери за одређени вид:

мѡсѡн — 1. а. (обично одр.) „који се односи на масти (1а), масноће; који чине масти, који се састоји од масти, масноће (углавном или у целини)“ (Масни састојци су и биљна масла) (*мѡсѡн : мѡснѡ*);

нѣрѡдан — 2. б. одр. (уз именице: „време“, „дан“, „час“ и сл.) „у току кога се не ради, који служи за одмор и слободне активности оних који раде“ (Због штрајкова број нерадних часова је био велики) (*нѣрѡдан : нѣрѡднѡ*);

наследан / насьедан и *наследан / насьедан* — 1. (одр.) „који се односи на наслеђе и наслеђивање, који је у вези с имовинским наслеђем“ (Ваља одбранити наследна права томе роду, да би имао где и над чим господовати) (*наследан / насьедан : наследнѡ / насьеднѡ, наследан / насьедан : наследнѡ / насьеднѡ*).

Придјеви у одређеном виду често су у именичкој служби:

бѣо / бѣјел — 1б. у им. служби у облику м. рода (само у одр. виду) б. „онај који је обучен у бели дрес (у спорту); онај који игра белим фигурама (у шаху)“ (У ногометној утакмици победили су бели. Бели вуче и даје мат у два потеза) (*бѣо : бѣлѡ, бѣјел : бѣјелѡ*);

љѡѡ² — 1. г. (и љѡтѡ) (често у им. служби, ж одр.) „који има висок постотак алкохола, јак, жесток (о ракији)“ (Ја ћу право одавде на станицу и наручити љуту) (*љѡѡ² : љѡѡѡ, љѡѡѡ : љѡѡѡ / љѡѡѡ*);

млѡд² — 8. (у им. служби у одр. виду) а. (ређе комп.) м мн. „млађи нараштај, омладина, младеж (често као заступници нових тенденција у политичком и културном животу)“ (Дошли су нови млади и немлади ... и заподенули нову и друкчију, сваки своју, поезију) (*млѡд : млѡдѡ*);

нечѡсѡив — 2. (одр., у им. служби) м рлг. и празн. „натприродно зло биће, ђаво, сатана, демон и др.“ (Пантелија, крсно име, не дај нечастивом под наш кров — шаптала је старица) (*нечѡсѡив : нечѡсѡивѡ*);

нѐмио — 5. (у им. служби, у одр. виду) ж „она која није драга, није мила, она која није вољена“ (Кад је хтио да ме немилком жени, ускочио сам у калуђере) (*нѐмио* : *нѐмилӣ*, *нѐмила* : *нѐмилā*);

нѐверан / *нѐвјеран* и *нѐвѣран* / *нѐвјѣран* — 4. в. (у им. служби, у одр. виду) „безбожник, неверник“ (Он је хтео [као језуита] да буде један од оних проповедника за неверне, који иду чак у Азију и Африку) (*нѐверан* / *нѐвјеран* : *нѐверн̄и* / *нѐвјерн̄и*, *нѐвѣран* / *нѐвјѣран* : *нѐвѣрн̄и* / *нѐвјѣрн̄и*);

надлежан — 3. (у им. служби, одр.) м (обично мн.) „онај који је по свом звању, положају, компетенцији одговоран, овлашћен, задужен за нешто“ (Питање о којем се ради веома је просто, и одговор на њега могу дати надлежни у року од пет минута) (*надлежан* : *надлежн̄и*);

нѐсврст̄ан — пол. (често у им. служби, мн.) „који не припада ниједноме од постојећих војно-политичких савеза одн. блокова и који се залаже за политику мирољубиве и активне коегзистенције (о државама, земљама и одговарајућој политици, политичком покрету)“ (Бандуншка конференција азијско-афричких земаља [1955] означила је почетак издвајања покрета несврстаних) (*нѐсврст̄ан* : *нѐсврст̄ан̄и*);

нѐйозн̄а̄и — 5. (у им. служби, одр.) а. м и ж „непозната особа“ (Познати и непознати, звани и незвани почели су да је задиркују). б. с „неизвесност, несигурност“ (Он [је] ... мислио и на ... његов ... ход ... преко камена и планина некуда у непознато и неизвесно). в. с „оно што није познато, оно што се не зна“ (У васпитном раду треба ићи ... од познатог к непознатом). г. ж мат. „вредност, величина која се тражи одн. која није означена одређеним бројем“ (Једначине са две непознате нисте знали) (*нѐйозн̄а̄и* : *нѐйозн̄а̄ӣ*, *нѐйозн̄а̄ӣа* : *нѐйозн̄а̄ӣа̄*, *нѐйозн̄а̄ӣо* : *нѐйозн̄а̄ӣо̄*);

нѐсвес̄тан / *нѐсвјес̄тан* — 5. псих. (често у им. служби, у с. роду) „који се налази испод прага свести, изван подручја, сфере свесног“ (Тако и несвесно у опште има много више вредности и значаја него свесно) (*нѐсвес̄тан* / *нѐсвјес̄тан* : *нѐсвесн̄и* / *нѐсвјесн̄и*, *нѐсвесно* / *нѐсвјесно* : *нѐсвесн̄о* / *нѐсвјесн̄о*).

Веома ријетко се придјиви у именичкој служби налазе у неодређеном виду:

нѐмушк̄и — 2. у им. служби (у с. роду) „физички слаб, жгољав мушкарац, немушкарац“ (Он [је] ... мален, танак ... немушко, земља га не држи) (*нѐмушк̄и*, *нѐмушк̄о* : *нѐмушко*).

Значења полисемичних придјева каткад се везују само (или најчешће) за облике компаратива и (рјеђе) суперлатива:

нѣјѣк² — 1. в. (обично у комп.) „који поседује недовољну борбену моћ, способност, слаб (у војном, одбрамбеном погледу)“ (Наши душмани [су] сваки дан нејачи) (*нѣјѣк* : *нѣјачѣ*);

нѣзак — 1. ж (само комп.) „који не достиже одређену висину (у јединици мере)“ (Полицајца нижег од два метра нигдје у Шведској не можете видјети). 14. а. (само у комп. или суп.) „који се налази на (нај)мањем ступњу биолошке развијености (о биљкама и животињама); који је анатомски и функционално (нај)мање сложен, једноставнији у односу на сродне појмове (о чулима)“ (Премда између виших биљака и виших животиња постоји тако знатна разлика, оне су ближе једна другој него најнижа биљка најсавршенијем минералу. Све су талофите просто грађене и отуда су означене као ниже биљке). 16. (најчешће у комп.) а. „мањи, млађи по рангу, звању, угледу и сл.“ (У борбама нам је погинуло много војних и политичких руководилаца, виших и нижих). в. „који је у одређеној хијерархији, степену надлежности мањег ранга, мање компетенције (о власти, установама, административним јединицама)“ (Нижи судови одбише тужбу, којом је тражена наплата по меници). г. „који у неком систему (образовном и др.) представља почетне, прве, доње ступњеве“ (У нижим разредима плашио је ученике цар Максимилијан). е. (о положајима и пословицама) „који је мање важан, значајан; до којег се не држи, који се не цени“ (Распоређени [су] на ниже дужности) (*нѣзак* : *нѣзѣ* : *најнижѣ*, *нѣска* / *нѣска* : *нѣсѣ* : *најнижѣ*);

млѣд² — 1. д. (у комп.) 1) „који се касније родио“ (~ брат, ~ три године и сл.). 7. (у комп.) а. (понекад у им. служби) „нижи по рангу, чину; који је на нижој лествици у некој хијерархији; нижи, потчињени, подређени“ (Ко ... захтева од потчињенога или млађега ... да учини какво злочинство ... казниће се) (*млѣд* : *млѣђи*, *млѣда* : *млѣђѣ*);

дѣлек — 5. (само комп.) б. „који ће доцније стићи, доћи, накнадни“ (Зна се шта значи „да у Галипољу сачека даља наређења“) (*дѣлек* : *дѣљѣ*, *далѣко* : *дѣљѣ*);

вѣсок — 10. а. (само комп.) „који се одликује већим ступњем биолошке, интелектуалне, моралне развијености“ (Зар из свега тога не излази да је човек господар света, да је више биће?) (*вѣсок* : *вѣши*, *вѣсоко* : *вѣшиѣ*).

Рјечничка грађа свједочи о полисемији придјева, и то не само на нивоу лексеме него и у границама одређене граматичке категорије (*нѣйознаѣи*, *нѣйознаѣѣ*, *нѣйознаѣѣ*; *нѣзѣ*, *најнижѣ*, *нѣзѣ*, *најнижѣ*). Уочавају се и друге појаве: често поименичавање придјева (углавном у одређеном виду), од којих се неки јављају обично у множини (*млѣди*, *надлежни*, *нѣсврстѣни*), а има и правих термина (из

области политике, математике, психологије — *нѣсврѣѣнї*, *нѣѣознї-тїа*, *нѣсвеснѣ* / *нѣсвѣснѣ*); рјеђе реализовање значења у оквиру синтагме (*нерадни дан*). Облици одређеног вида придјева и компарирани облици одликују се обавезном неакцентованом дужином и веома често посебним акцентом: *мáсѣан* : *мáснї*, *бѣо* : *бѣлї*, *нечáсѣив* : *нечáсѣивї* (дужина из одређеног вида губи се кад тај вид постане неодређени — *нѣмушкѣ* : *нѣмушко*); *млáд* : *млáђнї*, *дáлек* : *дáљнї*, *далѣко* : *дáљѣ*, *нїзак* : *нїжї* : *нáјнїжї*, *нѣјáк* : *нѣјáчї*. Акценатске дублете налазимо у основним облицима: *нáследан* (*нáсљедан*) / *наследан* (*насљедан*), *нѣверан* (*нѣвјеран*) / *нѣвѣран* (*нѣвјѣран*), *нїска* / *ниска*, али и у поименичним придјевима одређеног вида: *бѣлї* / *бијелї*, *љушїа* / *љушїа*.

Полисемичне замјенице понеки пут везују значења за измијењену функцију и посебне облике:

мѣј — 5. (у им. служби) а. м мн. „особе блиске лицу које говори (породица, родбина, пријатељи и сл.)“ (Сви моји о теби говоре с неком милоштом и топлином) (*мѣј* : *мѣји*);

ниједан / *нїједан* — 2. (обично с акц. нїједан — у прид. служби и најчешће уз вокативне облике) погрд. „најгори, никакав“ (Зар тако, пси ниједни?!) (обичније *нїједан*).

Замјеница *мој* у именичкој је служби, у множини и са акцентом друкчијим од основног (*мѣј* : *мѣји*). *Ниједан* и *нїједан* непотпуни је акценатски дублет јер у датом (погрдно) значењу (у придјевској служби и најчешће уз облике вокатива) обично има само акценат *нїједан*.

Слично именицама, придјевима и замјеницама, и вишезначним глаголима може значење да буде ограничено одређеним обликом. Навешћемо примјере за презент, императив и трпни придјев, што не значи да се у истој улози ограничавајућег фактора не би могао наћи и неки други глаголски облик:

а) презент:

вїдеѣи / *вїдјеѣи* — 15. б. (у 2. л. през.) за истицање исказа или неке супротности: „ето, баш“ (Видиш, заборавих рећи да ће и Милан бити с нама) (*вїдеѣи* / *вїдјеѣи* : *вїдїиш*);

вáжнїи — израз *важи* безл. „у реду, може; остаје у важности“ (Даћу ти сто и клупу ... Је л' важи?) (*вáжнїи* : *вáжї*);

мѣлїи — 3. (у 1. л. најчешће јд., обично у непотпуним или елиптичним реченицама) а. „учтиво захтевати (нешто), позивати, предлагати да се нешто учини“ (Тишину молим, није време смеју). б. „у учтивом обраћању, ословљавању“ (Молим, молим госпон докторе!). в. „са избледелим значењем, у чуђењу (са узвичном интонацијом)“ (Гле, молим те, заиста га нема). г. „са упитном интонацијом, ка-

да се показује да се саговорникове речи нису добро чуле или када се очекују даље саговорникове речи“ (Хоћу нешто да ти кажем. — Молим?) (*мòлиџи* : *мòлим*);

на̀лазиџи — 2. б. (обично у 1. л. мн.) „видети, имати што као дату реалност, у неком стању, облику и сл.“ (Ми ћемо ... представити ово питање онако, како га налазимо у старијим и новијим законодавствима важнијих држава) (*на̀лазиџи* : *на̀лази́мо*);

и́маџи — 8. а. (у првом лицу мн., ређе у другом мн. или јд.) „видети, посматрати као спољни факат, као дату чињеницу (обично у дидактичном излагању)“ (У данашњој топографској номенклатури околине Високог имамо у огромној већини чисто српско-хрватска имена) (*и́маџи* : *и́мамо* / *и́мамо*);

б) императив:

да̑џи — 18. (само у имп.) „са избледелим значењем а. уз имп. неког другог глагола, без нарочитог значења или са значењем предлагања, подстицања и сл.: де, хајд(е)“ (Пољуби се с пријатељем, па дај донеси да једемо и пијемо) (*да̑џи* : *да̑ј*);

др̑жатиџи — 19. (само у имп., у служби узвика или узречице) а. „хватај (хватајте), шчепај, задржи“ (Држите лопова!) (*др̑жатиџи* : *др̑жатиџе*);

зайовéдаџи / *зайовијéдаџи* — 3. еуф. у учтивом обраћању а. (само у имп.) „изволевати, благоизволевати (доћи, појавити се негде)“ (О домаћине, јеси ли рад гостима? — Вазда и вавијек! ... Заповиједајте у кућу) (*зайовéдаџи* : *зайовéда̑џи*, *зайовијéдаџи* : *зайовијéда̑џи*);

на̑̀редоваџи — 1. б. покр. (обично у имп.) 1) „када се даје сагласност, одобрење за нечији долазак, улазак: уђи, улази, изволи, напред!“ (Дете, господине, напредујте!) (*на̑̀редоваџи* : *на̑̀реду̑̀џи*);

ни́наџи — деч. 2. (у облику имп. за 2. л. јд.) нар. „спавати (говори се или певуши кад се љуљањем, зибањем успављује дете)“ (Нинај ми, сине, нинај лако) (*ни́наџи* : *ни́на̑̀ј*);

в) глаголски трпни придјев:

на̑̀у̀с̑̀џиџи — 3. в. (често у облику трп. пр.) „престати искоришћавати нешто, одустати од коришћења нечега“ (Тако коначно дођоше на врх Беркуше, гдје престају куће и почиње неки напуштен каменолом) (*на̑̀у̀с̑̀џиџи* : *на̑̀у̀с̑̀џиен*);

*намерáваџи*¹ / *намјера́ваџи* — 1. б. (у облику трп. пр.) „претходно, унапред одређивати, планирати, предвиђати“ (Баш и да није озбиљно смишљена, буна је озбиљно намеравана) (*намерáваџи* / *намјера́ваџи* : *на̀мерáв̑̀ан* / *намјера́в̑̀ан*).

Већина наведених глаголских значења у границама је стандарда; само нека су покрајинска, народска или застарјела (*зайоведајџије* / *зайовиједатџије*). Треба поменути и сљедеће карактеристике: полисемична одређеног глаголског облика (нпр., 1. л. јд. презента) у оквиру полисемичне лексеме (*молим*); промјена функције (*видиш* као рјечца); рјеђи случајеви са изблиједјелим значењем (*молим*, *дај*); спорадично јављање значења у форми израза и еуфемизама и у области дјечијег говора. Акценат инфинитива различито алтернира са акцентом презента, императива и глаголског трпног придјева: три наведена облика разликују се од инфинитива по акценту (уз који може а не мора да иде поста акценатска дужина) или само по поста акценатској дужини. Акценатске дублете срећемо у инфинитиву (*зайовѣдати* / *зайовиједати*), као и у презенту (*имамо* / *имамо*) и императиву (*зайовѣдајџије* / *зайовиједатџије*). Потребно је указати и на једну специфичност: основни акценат може нешто друкчије да се изговори ако је ријеч узвично и упитно интонирана (*мѡлим*, *др̑жиџије*) или ако се пјевуши (*н̑н̑ј*).

Вишезначност прилога понекад је условљена компарацијом или промјеном службе:

а) компаративом и суперлативом:

ниско — 1. в. (у комп.) „даље, касније (у тексту), доле“ (У потпуно чистој свести и здравоме разуму исказао је што је ниже написано). 2. а. (у комп.) заст. „све мање и мање (по количини)“ (Сваки [војник] је љут више но и ја сам кад чује да је течности све ниже) (*ниско* : *нижџе* / *ниже*);

далѣко — 6. (у служби узвика, само комп.) а. „настави(те), продужи(те)“ (Ученица застаде у читању. „Даље!“ рече јој наставница) (*далѣко* : *д̑љѣ* / *д̑ље*);

м̑ло — 5. (у суперлативу, уз неку количинску одредбу) „бар (толико), барем, макар“ (Било их је најмање четрдесеторо) (*м̑ло* : *најмањѣ* / *најмање*);

б) службом узвика:

на̑пр̑ѣд / *на̑пријед* — 4. (у служби узвика) а. „као борбени поклич којим се подстиче на нападање, јуришање; уопште као подстицај, захтев или заповест да се некуд или у нешто крене, односно да се настави кретање“ (Напред! Напред! Хура! Хура! | Заори се бојна вика). в. „као војна команда за кретање, ступање (често са додатком 'марш')“ (Командири напред! — зачу се оштар глас команданта дивизијона) (у борбеним покличима и војним командама *на̑пр̑ѣд* / *на̑пријед* има интензивнији акценат, а вокал *е* може бити дужи него у обичном говору, како у екавском тако и у ијекавском изговору);

mīrno — 2. вој. и фиск. а. (у служби узвика, са оштром, одсечном интонацијом) „команда којом се наређује војницима или другим лицима у строју, одреду и др. усправан, непокретан став (с рукама приљубљеним уз тело и састављених пета)“ (Уча командова: — Одред, мирно!) (у војним командама *mīrno* се изговара двојиделно — припремни дио има неакцентовану дужину, а извршни дио краткосилазни акценат: *mīr-НЌ*).

Значења претходних прилога најчешће су стандардна. Компарирани облици разликују се од основних по акценту и / или постацкентатској дужини, а у случајевима промјене функције узвици се одликују изговором нешто друкчијим од уобичајеног. Акценатски дублети могу да се јаве у основним облицима (*на̋йрѣд / на̋йријед*), али у компаративу и суперлативу они су обавезни због факултативне неакцентоване дужине.

Као и друге врсте ријечи, и узвици су често вишезначни. Такође, та вишезначност може да укључи промјену функције ријечи, прелазак из једне граматичке категорије у другу:

к̋уку / к̋укӳ — 1. (понекад појачано узвиком „леле“) „за изражавање бола, жалости, туге“ (Радоване ... Оде јутрос ... са два мртва сина ... Куку, куку). 5. (у именичкој служби) б. (у нар. пословицама) „жалост; несрећа, зло“ (Док некоме не буде куку, не би некоме благо).

Акценат узвика у многим случајевима одступа од норме по дужини трајања, по мјесту итд. Тако и неакцентована дужина у *к̋укӳ* обично дуже траје од нормиране. Међутим, кад тај узвик постане именица, његов акценат и дужина се стабилизују и уклапају у норму (обрнут случај је код именице *јуриш* кад је у служби узвика).

У досад анализираним примјерима акценат и / или неакцентована дужина појединих граматичких категорија на различите начине су алтернирали са акцентом основног облика полисемичне лексеме (остављамо по страни могућа одступања од стандарда у узвцима и у узвично и упитно интонираним ријечима). Постоје и друкчији примјери — они у којима се умјесто поменутих акценатских алтернација јавља опозиција акцентовано : неакцентовано. У првој групи лексема акценат основног облика губи се у значењу које припада другој граматичкој категорији:

ка̋д / ка̋да / ка̋да̋ — (често ненаглашено, нарочито у односно-везничкој служби) прилог за време, везник и речца 1. а. „као упитни и упитно-везнички прилог 1) за време: у које време, у које доба, у којој прилици“ (А кад сте ви из Пожеге?). 3. „у односним реченицама (често у корелацији са „онда“, „тада“ и сл., у везничком значењу а. означава време онога што се казује главном реченицом: у време у које, у

часу у којем“ (Кад се мачка умива, окренувши се ка истоку, слуги на лепо време);

gdě / gđjě — (често ненаглашено, нарочито у односно-везничкој служби) „прилог за место (ређе за правац или време) и везник 1. а. као упитни и упитно-узвични прилог 1) за место: на којем месту; на које место“ (Где си добра задобио ђога?). 3. „у односним реченицама“ а. (често у корелацији са „онде“, „ту“ и сл.). 1) „са значењем места онога што значи главна реченица: на место на којем; на место на које(м)“ (Где је цвет ту је мед).

Ове лексеме су акцензоване у прилошком (упитном) значењу, али остају без акцента у везничком (односном) значењу, тако да имамо опозиције: *kād / kada / kādā* : *kad, kada*; *gdě / gđjě* : *gde / gđe*.

У другој групи лексема налазе се приједлози и везници, који су најчешће неакценовани, али добијају акценат кад им је значење у служби неке друге врсте ријечи:

исѿод — предл. с ген. (кад је наглашено: ѿспод) 1. а. „указује на положај с доње стране, под оним што значи реч у генитиву, подразумевајући мировање или ограничено кретање под предметом, почетак померања, излажења из таквог положаја, ретко и померања у правцу таквог положаја, подвлачења“ (Туп и јак ударац с лијеве стране лица избаци му земљу испод ногу). 5. (у прилошкој служби или у елипси, кад је именица у генитиву изостављена) „на нижем месту, доле“ (Испод, доле, Нови Пазар, сасвим доле);

али (кад је наглашено: ѿли) св. [везник]: 1. „супротна а. за означавање супротности и разлике и за одрицање могућности вршења односно извршења онога што би се очекивало“ (Јасно је говорити, ал’ је тешко творити). 7. у именичкој служби, за означавање: „замерке, противљења, неслагања“ („Али“ ђевојци сређу губи).

Приједлог *исѿод* је неакценован, али као прилог има акценат (опозиција *исѿод* : *ѿспод*). Везник *али* је без акцента, а кад постане именица, добија акценат (опозиција *али* : *ѿли*).

Анализа грађе из Речника САНУ показује да је веза између акцента и полисемије сасвим очигледна, како у стандардном тако и у нестандардном српском језику. Јасно се види да неке полисемичне лексеме немају исти акценат у свим значењима и да при томе изостаје било какво условљавање одређеним граматичким категоријама. Много је већа група лексема у којима се повезивање акцента и полисемије не врши на чисто семантичкој основи, као у претходном случају, него на семантичко-граматичком плану — поједина значења остварују се само у одређеним граматичким категоријама, које, опет, имају своје акценте и неакценоване дужине: значења именица могу

бити ограничена падежом и бројем, придјеви видом и компарацијом, глаголи одређеним обликом, а општа карактеристика именица, придјева, глагола и других ријечи је промјена функције (прелазак из једне врсте ријечи у другу). У овој групи акценат и / или поста акценатске дужине граматичких категорија алтернирају са акцентом основног облика полисемичне лексеме, или се јавља опозиција акцентовано : неакцентовано. Посматрано у цјелини, изгледа да семантичку разуђеност ријечи често прати богатство акценатских алтернација. Области акцента и семантике много чвршће су повезане него што нам се то досад чинило.